

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. X

MIASTO I GMINA POLANÓW

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM X

MIASTO I GMINA POLANÓW

Redakcja

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO–POLANÓW 2010

ABSTRACT: Rączkowski Włodzimierz, Sroka Jan (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. X: *Miasto i Gmina Polanów* [History and Culture of the Sławno region, Vol. X: Town and Polanów Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2010. Pp. 456, figs 116, colour plates 46. ISBN 978-83-7591-142-8. Polish text with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the Polanów region [Pomerania, Poland]. The unique landscape has been shaped since the last glaciation. It was also human being who got and impact on changes in landscape. The concept of the palimpsest allows to identify the processes of introducing new and erasing existing elements of landscape. To some extent people got a respect to existing in landscape features (e.g. burial mounds). Today it is difficult to find out the same approach. The fantastic historic tradition and beauty of landscape are under threat. Can we learn anything from the past? The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2010

© Copyright by Authors

Na okładce: Wiesława Pietrzak, *Złota jesień w Polanowie*, 1977, olej, 61 × 92 cm
(zbiory prywatne)

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Marszałkowskiego
Województwa Zachodniopomorskiego oraz Urzędu Miasta i Gminy Polanów



Województwo
Zachodniopomorskie

Zachodniopomorskie
Mecenasem Kultury

Redaktor: *Katarzyna Ceglarz*

Łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Wydawca/Herausgeber:

Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2

Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8

www.region.jerk.pl

ISBN: 978-83-7591-142-8

Druk/Druck: Totem – Inowrocław

Spis treści

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), JAN SROKA (Sławno), <i>Pamięć w krajobrazie? O tradycji i niefrasobliwości</i>	7
WACŁAW FLOREK (Słupsk), <i>Rzeźba terenu gminy Polanów na tle budowy geologicznej i morfogenezy krajobrazu</i>	19
IGNACY SKRZYPEK (Koszalin), <i>Z pradziejów gminy Polanów</i>	39
ŁUKASZ BANASZEK, WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Archeologia w lesie. O identyfikacji stanowisk archeologicznych w gminie Polanów (i nie tylko)</i> . .	117
ARTUR TOTA (Kępiny), <i>Kurhany we wsi Żydowo – ocalony zabytek</i>	133
KRZYSZTOF CHOCHUŁ (Słupsk), <i>Polanów i okolice w zasobie archiwum Państwowego w Koszalinie Oddział w Słupsku</i>	141
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe miasta i gminy Polanów (wybór)</i>	151
JÜRGEN LUX (Schönaich, Niemcy), <i>Die Entstehung der Stadt Pollnow vor 700 Jahren mit einer Darstellung der Besitzverhältnisse des Schlosses und der Stadt vom Mittelalter bis zur Neuzeit</i>	175
TOMASZ SIEMIŃSKI (Bytów), <i>Święta Góra w Polanowie</i>	185
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Na dachu Pomorza – dawna kartografia i ikonografia gminy Polanów</i>	199
JOANNA PLIT (Warszawa), <i>Przestrzenne zmiany zasięgu lasów i gospodarowania w lasach gminy Polanów w ciągu ostatnich 400 lat</i>	269
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Parki dworskie gminy Polanów. Część 1</i>	289
MARIA WITEK, WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Zespoły folwarczne w krajobrazie kulturowym gminy Polanów</i>	305
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Polanów</i>	331
ARTUR DROPKO (Polanów), <i>Życie gospodarcze Polanowa w latach 1918–1945</i> . . .	353
STEFAN ŻURAWSKI (Słupsk), <i>Rady narodowe Ziemi Polanowskiej w latach 1945–1978</i>	381

MAREK JANKOWSKI (Koszalin), <i>Koncepcja programowo-przestrzenna Rynku Staromiejskiego w Polanowie</i>	421
Indeks osób	435
Indeks nazw geograficznych	447
Lista adresowa Autorów	454

Parki dworskie gminy Polanów

Część 1

ZBIGNIEW SOBISZ* (Słupsk)

Wstęp i uwagi metodyczne

Według inwentaryzacji z lat powojennych w gminie Polanów (*Pollnow*) zarejestrowano 19 parków (Wendlandt i in. 1992) objętych ochroną zabytkową i założeń parkowych nieujętych w rejestrach zabytków. Powstawały one od pierwszej połowy XVIII do drugiej połowy XX wieku na istniejących zadrzewieniach leśnych lub śródpolnych enklaw leśnych przylegających do zabudowań dworskich. Część zakładano w obrębie dworów i pałaców należących do wielkich rodów niemieckich, m.in.: von Below, von Glasenapp, von Lettow, von Massow, von Natzmer, von Podewils, von Ramel, von Wrangel (Duncker 1857–1884; Vollack 1986; Neuschäffer 1994).

Praca przedstawia stan zachowania parków dworskich w miejscowościach gminy Polanów, których założycielami lub pierwszymi właścicielami była rodzina von Lettow. Pierwsza wzmianka o tej rodzinie pojawia się na kartach historii rodów pomorskich w 1364 roku, kiedy Erdmann Vorbeck po powrocie z pobytu na Litwie otrzymał przydomek Lithauer lub Lettow (Lettow 1882a; Vorbeck-Lettow 1968). Syn Erdmanna Witzke od 1409 roku był właścicielem dóbr ziemskich na Ziemi Miasteckiej, z których największymi były majątki alodialne Świerzno (*Groß Schwirsen*) i Świerzenko (*Klein Schwirsen*). Po nim dziedziczył majątki w 1453 roku Laurentius von Lettow (Bagmihl 1843). Od 1672 roku zasięg dóbr rodu von Lettow można było określić

* Instytut Biologii i Ochrony Środowiska, Akademia Pomorska w Słupsku.

terytorialnym trójkątem między Ciecholubiem (*Techlipp*), Miastkiem (*Rummelsburg*) i Polanowem (Lettow 1882b). Kolejnym właścicielem założeń dworsko-parkowych była rodzina von Glasenapp, o których będzie traktować część II opracowania o parkach Ziemi Polanowskiej. W części III podejmę próbę odtworzenia historii parków i ich infrastruktury, których założycielem był znany ród pomorski – von Podewils.

Badania nad florą roślin naczyniowych parków dworskich prowadziłem w latach 2007–2009. Poza szczegółowymi spisami florystycznymi, mierzyłem obwody okazałych drzew na wysokości 130 cm od ich podstawy (piersńca). Nazewnictwo roślin naczyniowych podałem za Mirkiem (i in. 2002). Nomenklatura odmian i form botanicznych oraz mieszańców jest zgodna z dziełem Senety i Dolatowskiego (2002).

W charakterystyce parków za nazwami miejscowości podałem numer ewidencyjny i datę wpisu do rejestru zabytków według Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie. Brak numerów oznacza, że obiekt nie jest w rejestrze zabytków. W nawiasach kursywą podałem niemiecką nazwę miejscowości obowiązującą do 1945 roku (Kaemmerer 1988; Białecki 2002).

1. Charakterystyka parków

Chocimino (*Gutzmin*) (A-947, 25.02.1977)

Wykaz nieruchomości i właścicieli ziemskich z 1575 roku wymieniał rodzinę von Lettow jako właścicieli Chocimina, Starego Żeliborza (*Sellberg*) i Żydowa (*Sydow*). Częścią lenna von Lettowów zarządzał Clawes Knuth. Od 1618 roku właścicielem był Antonius Natzmer, który przebudował miejscowy kościół. Od tegoż roku Chociminem zarządzali członkowie tej rodziny. Ostatnim z nich był Carl Friedrich, który w 1840 roku sprzedał majątek Carlowi Friedrichowi Wilhelmowi Hasse. Potem zmieniali się właściciele dóbr chocimińskich. Na początku ubiegłego wieku majątek należał do Franza Wietholza – radcy z Koszalina (*Köslin*), który w 1911 roku sprzedał go rodzinie von der Osten-Fabeck. Na terenie parku na Górze Zamkowej (*Schloßberg*) zbudowali oni nowy dwuskrzydłowy dwór. W starym dworze pozostała administracja majątku. W latach 1919–1926 gospodarstwo dzierżawił Streffer. Majątek w tym czasie zaczął przynosić straty i w 1929 roku przejął go urząd powierniczy, a w 1937 roku kupił dr Merensky, który po powrocie z południowo-zachodniej Afryki zaczął wprowadzać nowe

doświadczenia z agronomii, hydrauliki i techniki rolniczej (Ott 1989). W tym okresie zbudowano unikatowy na Pomorzu wodociąg działający na zasadzie taranu hydraulicznego. W 1939 roku niszczący budynek starego dworu został rozebrany (Szalewska i in. 1975c).

Park o powierzchni 3,2 ha założony w stylu parku romantycznego był zorientowany wzdłuż linii S–W. W tym kierunku przebiega dzisiaj droga wjazdowa do majątku oraz dwie równoległe aleje: kasztanowcowa i jaworowa, wychodzące od elewacji ogrodowej dworu. Przed dworem (Tabl. I: A) od strony placu folwarcznego zachował się jeden okaz cisa pospolitego (*Taxus baccata*), z trzech posadzonych pod koniec XIX wieku (Żak 2000).

Na szczególną uwagę zasługują lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) rosnące wzdłuż drogi dojazdowej do majątku, z których najokazalsza cztero-przewodnikowa ma 375 cm obwodu. Obok niej rosną dwie lipy drobnolistne: trzyprzewodnikowa (355 cm) i dwuprzewodnikowa (340 cm). Pod tą ostatnią rośnie komosa strzałkowata (*Chenopodium bonus-henricus*), która na Pomorzu jest gatunkiem rzadkim, znajdującym się na „Czerwonej Liście” (Żukowski, Jackowiak 1995). W północno-zachodnim narożniku dworu zanotowano altanę złożoną z trzech dębów szypułkowych (*Quercus robur*) o obwodach 625, 370 i 320 cm.

Założenie parkowe jest dobrze zachowane. Układ alei, grupy starodrzewia, stawy wykorzystujące cieki wodne, otwarte polany pozwalają na odtworzenie pierwotnych osi krajobrazowych parku. Niewątpliwie ważną osią jest aleja prowadząca od pałacu do dawnego ogrodnictwa. Na wysokości transformatora uwagę zwraca szpaler klonów jaworów (*Acer pseudoplatanus*) w kształcie litery „U”, gdzie drzewa mają od 115 do 280 cm obwodu, a najokazalsze ma 295 cm obwodu. Na przedłużeniu szpalera zachowały się ruiny starego dworu, którego otoczenie porastają krzewy bzu koralowego (*Sambucus racemosa*) oraz podrost buka pospolitego (*Fagus sylvatica*), grabu pospolitego (*Carpinus betulus*) i klonu pospolitego (*Acer platanoides*). Drugą oś parku stanowi aleja kasztanowców pospolitych (*Aesculus hippocastanum*) przylegająca równoległe do strumienia wypływającego z górnego stawu. Nad brzegiem strumienia rośnie olsza czarna (*Alnus glutinosa*), z których najokazalsza, trzyprzewodnikowa, ma obwody pni 210/190/130 cm. Obok niej rosną buki pospolite o obwodach 440 i 380 cm oraz dąb szypułkowy (395 cm).

We wschodniej części założenia parkowego, na wyraźnym wzniesieniu otoczonym lasem bukowym, założono cmentarz rodowy von der Osten-Fabeck (Tabl. I: B). Rosną przy nim stare dęby (dwuprzewodni-

kowy 520 cm i pojedyncze drzewa o obwodach 445, 360, 310 cm) oraz buk pospolity o obwodzie 400 cm. Pod okapem buków i dębów rosną chronione konwalia majowa (*Convallaria majalis*) i przytulia wonna (*Galium odorata*). Za cmentarzem w obniżeniu jest staw, którego brzegi masowo porasta chroniona kruszyna pospolita (*Frangula alnus*). Wśród drzew nad stawem uwagę zwracają dwa graby pospolite o obwodach 290 i 275 cm.

Na tyłach pałacu jego obecni mieszkańcy założyli niewielki sad i ogrody warzywne. Za nimi, w kierunku północno-zachodnim zachował się starodrzew bukowy, wśród którego na uwagę zasługują gatunki obce – choina kanadyjska (*Tsuga canadensis*) i sosna wejmutka (*Pinus strobus*).

Rochowo (Rochow) (A-1130, 11.10.1980)

Od 1575 roku było to lenno rodu von Lettow. Matrykuły kościelne z lat 1590 i 1628 podały, że w skład majątku w Rochowie wchodziło 10 włók, 10 chłopów i 2 zagrodników. W 1655 roku majątek był podzielony na cztery części. W 1717 roku Klaus von Lettow scalił podzielony majątek. Wdowa po nim w 1741 roku sprzedała dobra Franzowi von Glasenapp na 28 lat. Ten w 1752 roku odsprzedała je na trzy lata Leopoldowi Wilhelmowi von Wrangel, który z kolei w 1774 roku sprzedał majątek Hansowi Kasparowi von Steinkeller. W roku 1777 sprzedał on majątek Augustowi Wilhelmowi von Below, który w 1783 roku dalej odsprzedał go Augustowi Friedrichowi von Loeben, który zmarł w 1799 roku. Wdowa po nim w 1802 roku wydziedziczyła dzieci i objęła cały majątek. Po jej śmierci majątek wykupił Ludwig von Lettow i wydzierżawił go na 25 lat Augustowi Zernoht. W 1851 roku przedłużył okres dzierżawy do 1889 roku. Jednak w 1860 roku odziedziczył majątek Kuhnke, który w 1881 roku odsprzedał go radcy miejskiemu Wietholzowi z Koszalina. W tym też czasie majątek ustanowiono alodialnym, dziedzicznym oraz wolnym od zobowiązań i ciężarów feudalnych. Został on sprzedany rentierowi Friedriechowi Palatz. W latach 1901–1904 majątek był w rękach mistrza rycerskiego Otto Limana ze Świerczyny (*Schwarzin*). Od 1904 roku Rochowo było w rękach rodziny Wilke (Gohrbandt 1938b).

Park o powierzchni 2,15 ha ma charakter naturalistyczny. Przy jego założeniu wykorzystano fragment dawnej enklawy leśnej w krajobrazie rolniczym, uzupełnionej nasadzeniami szpalerów drzew igla-

stych i liściastych. Przy drodze wiejskiej graniczącej z parkiem rośnie grupa drzew o cechach pomnikowych: jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) ze szkarpawą nasadą pnia (Tabl. II: A) o obwodzie 515 cm, lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) (345 cm) i graby pospolite (*Carpinus betulus*) (265, 240 cm). Na uwagę zasługuje stary sad, w którym dominują jabłonie domowe (*Malus domestica*). Najokazalsze trzyprzewodnikowe drzewo ma obwody pni 170/160/110 cm. Obok niej rośnie grusza pospolita (*Pyrus pyraeaster*) o obwodzie 200 cm. Uzupełnieniem drzewostanu sadu są: śliwy domowe (*Prunus domestica*), wiśnie pospolite (*Prunus cerasus*) i wiśnie ptasie (*Prunus avium*). Wśród tych ostatnich najokazalsze o obwodach 155, 150 i 130 cm rosną wzdłuż szpaleru świerków pospolitych (*Picea abies*). Szpaler świerkowy złożony z 52 drzew stanowi zewnętrzną granicę parku. Kilka drzew w tym szpalerze ma obwody od 210 do 235 cm. Na końcu szpaleru zanotowano fragment starej 120-letniej plantacji leszczyny pospolitej (*Corylus avellana*).

Od brukowanej drogi do miejsca, gdzie znajdował się dwór, prowadzi aleja dojazdowa obsadzona 26 kasztanowcami pospolitymi (*Aesculus hippocastanum*) o obwodach od 195 do 245 cm. W podszycie alei zanotowano krzewy jaśminowca wonnego (*Philadelphus coronarius*) i bzu czarnego (*Sambucus nigra*). Dwór, który znajdował się między sadem a aleją kasztanowcową, został rozebrany w 1970 roku (Wierzchowiecki 1979b).

Przy podwórzu folwarcznym rośnie szpaler 11 dębów szypułkowych (*Quercus robur*), z których cztery mają wymiary drzew pomnikowych – 410, 395, 380 i 360 cm obwodu. Pod okapem dębów zanotowano w warstwie krzewów tawlinę jarzębolistną (*Sorbaria sorbifolia*) (Tabl. II: B). Wzdłuż ogrodzenia, przy polnej drodze prowadzącej do Mzdówka (*Misdow A*), rosną dęby szypułkowe (320, 285 cm obwodu) i klony pospolite (*Acer platanoides*) (310 i 280 cm). Obok stajni z 1923 roku (Tabl. III: A), w warstwie krzewów zanotowano: śnieguliczkę białą (*Symphoricarpos albus*), bez czarny (*Sambucus nigra*) i śliwę tarninę (*Prunus spinosa*).

W zachodniej części założenia dworsko-parkowego znajduje się drzewostan liściasty złożony głównie z: klonu jaworu (*Acer pseudoplatanus*), wiązu polnego (*Ulmus minor*), lipy drobnolistnej (*Tilia cordata*), kasztanowca pospolitego (*Aesculus hippocastanum*). Warstwę podszyciu tworzy podrost gatunków dominujących. W runie przeważają: bluszcz pospolity (*Hedera helix*), jaskier ostry i rozłogowy (*Ranunculus acris* i *R. repens*) oraz gajowiec żółty (*Galeobdolon luteum*).

Rzeczycza Mała (*Klein Reetz*) (A-1129, 11.10.1980)

Wieś należała zawsze do dóbr Przytocka (*Pritzig*). W 1672 roku po podziale majątku, a także Osowa (*Wussow*), dobra te otrzymali Rüdiger i Adam Heinrich – synowie Christiana von Lettow. Christian Rüdiger w 1748 roku majątek przekazał swojemu synowi Friedrichowi Wilhelmowi von Lettow. Rok później sprzedał Rzeczycę Małą i część Przytocką radcy prawnemu Felixowi Otto von Kamecke, który w 1766 roku przekazał swoją część bratu Georgowi Albrechtowi. Po jego śmierci w 1791 roku spadkobiercami byli synowie brata Otto Maximiliana von Kamecke. W 1808 roku właścicielem został Maximilian von Kamecke, a w 1821 roku Otto von Kamecke, który przekazał je w 1859 roku swojemu synowi. Ogrodnicy rodziny von Kamecke sprowadzali do parku w Rzeczycy Małej i Warblewa materiał szkółkarski z renomowanych firm ogrodniczych, między innymi: Neumüller, Teetzmann, Späth. Przy kompleksie leśnym w Rzeczycy założono poletka sadzonek drzew iglastych, które rozprowadzano do parków i ogrodów okolic Polanowa i Miastka (*Rummelsburg*) (Späth 1930). Do 1902 roku Rzeczycza Mała była w rękach rodu von Kamecke, w tym bowiem roku kupiec Max Dahle dokonał zakupu dóbr rzeczyckich. Po nim w 1911 roku majątek odziedziczył von Riepenhausen, radca poselski z Kragu (*Krangen*), który sprzedał go Magdalenie Grund. Od niej w 1921 roku majątek kupił Botho Schröder, a w 1932 roku Walter Krech. Od 1933 roku właścicielem był Hans von Wedemeyer (Gohrbandt 1938b).

Park o powierzchni 1,7 ha stanowi fragment leśnej enklawy wśród pól uprawnych. Głównym elementem kompozycji założenia jest dwór (Tabl. III: B), który obecnie jest leśniczówką „Łowiecka” pod zarządem Nadleśnictwa Polanów. Do połowy lat 60. ubiegłego wieku był użytkowany jako siedziba zarządu lasów państwowych (Wierzchowiecki 1979a). Do założenia prowadzi aleja świerków pospolitych (*Picea abies*) złożona z 363 drzew (Tabl. IV: A). Na trawniku przy wjeździe do parku posadzono krzewy: cyprysika groszkowego odm. pierzastej (*Chamaecyparis pisifera* ‘Plumosa’), irgi pospolitej (*Cotoneaster integerrimus*), forsycji pośredniej (*Forsythia xintermedia*) oraz ostrokrzewu kolczastego (*Ilex aquifolium*). Między krzewami notowano podrost robinii akacjowej (*Robinia pseudacacia*). Przy garażach rośnie dwuprzewodnikowy dąb szypułkowy (*Quercus robur*) o obwodach pni 200 i 210 cm. Pod jego okapem zanotowano chronionego barwinka pospolitego (*Vinca minor*). W tej części parku w drzewostanie dominuje lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), klon pospolity (*Acer platanoides*) i wiąz

polny (*Ulmus minor*). Wiosną w runie masowo obserwowano zawilca gajowego (*Anemone nemorosa*) i szczawika zajęczego (*Oxalis acetosella*), którym towarzyszył ziarnopłon wiosenny (*Ficaria verna*). Na początku lata ich miejsce zajęły płaty gwiazdnicy wielkokwiatowej (*Holostea holostea*) i kokoryczki wielkokwiatowej (*Polygonatum multiflorum*).

Półkolisty podjazd przed dworem obsadzony został 41 świerkami pospolitymi, z których najokazalszym jest dwuprzewodnikowy o obwodzie 195 cm. Centralną część podjazdu obsadzono: żywopłotem z ligustru pospolitego (*Ligustrum vulgare*), sosną kosą (*Pinus mugo*) i jałowcem płozącym (*Juniperus horizontalis*). Od strony elewacji ogrodowej zadbana polana została obsadzona: sosną zwyczajną (*Pinus sylvestris*), tawułą ozankolistną (*Spiraea chamaedryfolia*), tawułą japońską (*Spiraea japonica*) i pigwocem japońskim (*Chaenomeles japonica*). Na skraju polany przy stawie parkowym postawiono altanę ogrodową. Brzegi stawu porasta olsza czarna (*Alnus glutinosa*) z domieszką bzu koralowego (*Sambucus racemosa*). Pod ich okapem dominuje szuwar wąskopalkowy (*Typhetum angustifoliae*).

W prawym narożniku dworu, od strony elewacji ogrodowej, w leśnej części parku, dominuje dąb szypułkowy z dużym udziałem: sosny zwyczajnej, lipy drobnolistnej, klonu jaworu (*Acer pseudoplatanus*) i jarząbu pospolitego (*Sorbus aucuparia*). Spośród starodrzewia parkowego na uwagę zasługuje brzoza brodawkowata (*Betula pendula*) o obwodzie 205 cm. W podszycie zanotowano podrost drzew parkowych oraz krzewy leszczyny pospolitej (*Corylus avellana*), róży dzikiej (*Rosa canina*) i głogu jednoszyjkowego (*Crataegus monogyna*).

Rzeczycy Wielka (*Gross Reetz*)

Pierwszym właścicielem Rzeczycy Wielkiej od chwili jej powstania w 1575 roku był Peter Lettow – pan na Przytocku (*Pritzig*) (Gohrbandt 1938a). Jego syn Paul w 1618 roku odziedziczył po ojcu dobra Rzeczycy oraz Płocko (*Plötzig*), Pustowo (*Püstow*) i Rochowo (*Rochow*). W spadku od wuja Clausa Lettow otrzymał połowę jego majątku, który w 1647 roku odziedziczył dobra od brata Antona Christiana von Lettow. Paul von Lettow majątek Rzeczycy Wielkiej przepisał na synów Georga i Paula. Georg przekazał połowę spadku swojemu synowi Georgowi Bertramowi i żonie. W 1691 roku sprzedał dobra za 3700 guldenów staroście Georgowi Christianowi von Massow. Od niego majątek wykupił Klaus Albrecht von Lettow. Po jego śmierci odzie-

dziczyła wdowa, która w 1705 roku za 7650 guldenów sprzedała go Franzowi von Glasenapp. Jego syn Andreas w 1747 roku zbył dobra na 25 lat Martinowi von Below, a po jego śmierci Ferdinandowi Johannowi von Below. Od 1796 roku właścicielem Rzeczyca Wielkiej był pułkownik Karl Ernst von Lettow. Po nim odziedziczył syn Ludwig, który zmarł bezpotomnie w 1840 roku. Po nim odziedziczyli bracia Bogislaw i Georg Leopold Constantin von Lettow. W 1846 roku Rzeczyca Wielką dzierżawił hrabia Max von Schwerin, który w 1856 roku odstąpił dobra rodzinie von Kehler. W 1882 roku zmarł Georg Leopold Constantin von Lettow, a dobrami po nim zarządzał Hermann von Lettow. Od 1900 roku do końca wojny w 1945 roku Rzeczyca była w rękach rodziny von Lettow (Gohrbandt 1938b).

Do 1989 roku właścicielem parku w Rzeczyca było Państwowe Gospodarstwo Rolne, następnie Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. Siedziba dyrekcji zakładu rolnego mieściła się we dworze, który rozebrano po koniec lat 60. ubiegłego wieku.

W parku o powierzchni 2,35 ha zachował się czytelny układ alei, ścieżek i szpalerów. Na miano pomnika przyrody zasługują zarówno aleja grabowa złożona z 58 drzew (Tabl. IV: B), jak również szpaler grabowy w kształcie litery L, gdzie dłuższe ramię szpaleru liczy 76, a krótsze 28 drzew (Tabl. V: A). Zachowały się również fragmenty alei dębowej, gdzie dęby szypułkowe (*Quercus robur*) mają obwody od 240 do 260 cm oraz alei lipowej, w której lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) osiągają obwody od 270 do 290 cm. W drzewostanie parku dominują klony jawory (*Acer pseudoplatanus*) i graby pospolite (*Carpinus betulus*) z domieszką świerków pospolitych (*Picea abies*) oraz kasztanowców pospolitych (*Aesculus hippocastanum*). Warstwę krzewów budują: śnieguliczki białe (*Symphoricarpos albus*), tawuły wierzbolistne (*Spiraea salicifolia*), lilaki pospolite (*Syringa vulgaris*), ligustry pospolite (*Ligustrum vulgaris*) i maliny właściwe (*Rubus idaeus*).

Od strony pól dnem wąwozu płynie bezimienny ciek. Nad jego brzegami rosną: olsza czarna (*Alnus glutinosa*), brzoza brodawkowata (*Betula pendula*) i bez czarny (*Sambucus nigra*). Przy drodze prowadzącej od wąwozu do wsi rosną dwa pomnikowe dęby szypułkowe o imponujących obwodach 560 (Ryc. 1) i 590 cm. Ten ostatni ma wypróchniały pień i wymaga konserwacji. Na wierzcholinie wąwozu zanotowano cztery dęby szypułkowe o obwodach: 340, 330, 320 i 295 cm oraz grupę 12 świerków pospolitych o obwodach od 210 do 310 cm. Nieopodal ruin dworu rosną pomnikowe drzewa: lipa drobnolistna (460 cm) i trzy buki pospolite (*Fagus sylvatica*) o obwodach 375, 340

i 310 cm. Przy brukowanej drodze prowadzącej od kościoła rośnie grupa 6 modrzewi europejskich (*Larix decidua*) i nieczęsto spotykany klon jawor odmiany purpurowej (*A. pseudoplatanus* 'Atropurpureum') o obwodzie 265 cm.



Ryc. 1. Rzeczyca Wielka, pomnikowy dąb szypułkowy o obwodzie 560 cm w parku dworskim. Fot. Z. Sobisz, 2007

Warblewo (*Varbelow*) (A-989, 20.02.1978)

W 1784 roku Warblewo było lennem rodziny von Lettow i von Massow. Matrykuła z tegoż roku podała, że 33/80 włók należało do Miastka (*Rummelsburg*), a 117/160 włók do Sławna (*Schlawe*) (Mühlbach 1938). W 1795 roku Johann Wutstrack odkupił obie części podzielonego majątku i scalił dobra łącznie z folwarkiem *Sandkathen* i osadą strażników leśnych *Gramkathen*¹. Według wyciągów urzędu katastralnego właścicielem majątku w 1862 roku był wyższy radca sądu krajowego Albert von Kamecke, który nabył go w 1820 roku od rodziny von Natzmer. Po nim dobra objął Ernst von Schwichow. W latach 1921–1934 dobrami zarządzał Georg Suhrmann. Od 1934 roku do końca II wojny światowej właścicielem dworu i parku była Else Jarmer, żona mistrza rzeźnickiego z Polanowa (Salow 1989).

Rabatę do głównego wejścia do dworu (Tabl. V: B) obsadzono jałowcem pospolitym (*Juniperus communis*) i różą rdzawą (*Rosa rubiginosa*). Jej obwódkę podkreślono nasadzeniami: liliowca żółtego (*Hemerocallis flava*), lilii królewskiej (*Lilium regale*), piwonii lekarskiej (*Paeonia officinalis*) i ślázówki letniej (*Lavatera trimestris*). Przed dworem w półkolu rosną lipy drobnolistne (*Tilia cordata*) o pomnikowych wymiarach: trzyprzewodnikowa (450 cm), dwuprzewodnikowe (445, 400 cm) i jednoprzewodnikowa (445 cm). Stanowią one fragment dawnej alei wjazdowej do założenia (Szalewska i in. 1975a). Nieopodal lipowej altany zachował się fragment starego sadu z dominacją śliw domowych (*Prunus domestica*).

Park o powierzchni 3,3 ha ma styl romantyczny i jest położony w północnej części wsi. Centralną jego część stanowią dwa stawy o łącznej powierzchni 32 arów. Stawy te połączone są rowem, którego przepływ wody był niegdyś regulowany za pomocą drewnianego przepustu. Obecnie jeden ze stawów jest w znacznym stopniu zarośnięty czermienią błotną (*Calla palustris*) (Tabl. VI: A). Brzegi odtworzonego przez właścicieli drugiego stawu porastają zarósła łożowe z udziałem wierzb: szarej (*Salix cinerea*), pięciopręcikowej (*S. pentandra*) i uszatej (*S. aurita*). Uzupełnieniem łożowiska jest brzoza brodawkowata (*Betula pendula*) i olsza czarna (*Alnus glutinosa*). Ciekawym zjawiskiem

¹ Osady obecnie nie istnieją. Od 1885 roku folwark *Sandkathen* nie został ujęty w księgach katastralnych. Po parcelacji majątku Warblewo w 1927 roku osady *Gramkathen* nie umieszczono na mapie topograficznej 1 : 25 000 (*Meßtischblatt Nr 1866 – Pollnow* (1935) – kwerenda autora w Bibliotece Gdańskiej PAN.

jest występowanie chronionej paprotki zwyczajnej (*Polypodium vulgare*) jako epifitu u podstawy pnia jednej z olsz czarnych. W tej części parku rośnie topola szara (*Populus xcanescens*) o obwodzie 180 cm.

Drzewostan parku stanowi kwaśna buczyna niżowa, w której dominuje buk pospolity (*Fagus sylvatica*) i kosmatka owłosiona (*Luzula pilosa*). Uzupełnieniem drzewostanu są: klon pospolity (*Acer platanoides*), brzoza brodawkowata (*Betula pendula*) i graby pospolite (*Carpinus betulus*). Wzdłuż ścieżki parkowej w tym zbiorowisku zanotowano kruszczyka szerokolistnego (*Epipactis helleborine*). Ten storczyk ma szeroką skalę ekologiczną, rośnie w lasach bukowych, na łąkach i wydmach nadmorskich. Można go spotkać również na przydrożach, przy rowach melioracyjnych i parkach podworskich (Szlachetko, Skakuj 1996; Sobisz, Truchan 2005).

Od strony północnej park od okolicznych pól odgranicza dwurzędowy szpaler świerkowy. Podrost w tym szpalerze stanowią jarząb pospolity (*Sorbus aucuparia*) i samosiew buka. Pod okapem buków o obwodach 260, 280 i 285 cm rosną zarośla niecierpka gruczołowatego (*Impatiens glandulifera*) i chronionej konwalii majowej (*Convallaria majalis*).

Żydowo A (*Sydow A*) (A-952, 28.02.1977)

Lustracja z 1575 roku wymieniła rodzinę von Lettow jako właścicieli Żydowa, Chocimina (*Gutzmin*) i Starego Żeliborza (*Sellberg*). W matrykułach rycerstwa pomorskiego z 1628 roku widniało nazwisko Jürgena Voitke jako właściciela Żydowa. W 1740 roku majątek podzielono na dwie części – A i B. W 1908 roku majątek B kupiło Pomorskie Towarzystwo Osiedleńcze i rozparcelowało. W tym samym roku majątek A wdzierzał Epping. W 1928 roku dobra Żydowa A objął jego syn Hugo Epping (Schudak 1989).

Park o powierzchni 2,6 ha powstał w drugiej połowie XIX wieku w północnej części wsi. Przy jego zakładaniu wykorzystano naturalne warunki terenowe: wierzchoinę i zbocze morenowego wzgórza, dno jaru wypełnionego wodami strumienia bez nazwy (Szalewska i in. 1975b). Zachodnią granicę założenia parkowego stanowi nasyp dawnej linii kolejowej Polanów–Bobolice. Na nasypie zanotowano grupę 11 świerków pospolitych (*Picea abies*) i altanę złożoną z trzech klonów pospolitych (*Acer platanoides*) o pomnikowych wymiarach pni (380, 360 i 345 cm). Pod okapem tych drzew obserwowano podrost topo-

li osiki (*Populus tremula*) i okazałe płaty niecierpka gruczołowatego (*Impatiens glandulifera*).

W południowej części placu folwarcznego stoi dwór zbudowany w latach 1909–1911, obecnie częściowo o dużym stopniu dewaloryzacji (Tabl. VI: B). Mieszkania w budynku dworu są własnością prywatną, natomiast park jest pod zarządem Agencji Nieruchomości Rolnych w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie (UG w Polanowie, informacja ustna, lipiec 2006). Od strony wschodniej na plac folwarczny prowadzi aleja wjazdowa między stróżówką i owczarnią (Ryc. 2), należącymi do byłego Państwowego Ośrodka Hodowli Zarodowej. Pozostało po niej niewiele drzew, między innymi grab pospolity o obwodzie 235 cm i klon pospolity (*Acer platanoides*) (210 cm obwodu). Od strony północnej dworu na zagospodarowanej polanie parkowej rosną: lipy drobnolistne (*Tilia cordata*), kasztanowce pospolite (*Aesculus hippocastanum*), klony pospolite (najokazalszy ma 390 cm obwodu), dęby szypułkowe (*Quercus robur*) (najokazalszy o obwodzie 395 cm) i podrost klonu jaworu (*Acer pseudoplatanus*). W prawym narożniku polany parkowej rośnie pomnikowy klon pospolity o trzech przewodnikach o obwodzie 540 cm. W runie pod klonem zaobserwowano nasadzenia runianki japońskiej (*Pachysandra terminalis*). Część polany parkowej



Ryc. 2. Żydowo, owczarnia na placu folwarcznym. Fot. Z. Sobisz, 2007

przeznaczono na działki warzywne, a część na plac rekreacyjny dla obecnych mieszkańców dworu. Centralne miejsce placu zajmują cyprysik Lawsona (*Chamaecyparis lawsoniana*) oraz młode nasadzenia: modrzewia europejskiego (*Larix europaea*), choiny kanadyjskiej (*Tsuga canadensis*) i daglezi zielonej (*Pseudotsuga menziesii*). Uzupełnieniem drzewostanu tego placu są nasadzenia krzewów: sumaka octowca (*Rhus typhina*), jałowca płozącego (*Juniperus horizontalis*), głogu dwuszijkowego (*Crataegus laevigata*) i wierzby płaczącej (*Salix xsepulcralis* 'Chrysocoma'). Wokół nasadzeń krzewów obserwowano kępy szparaga lekarskiego (*Asparagus officinalis*).

Zakończenie

Większość zachowanych parków na Ziemi Polanowskiej jest pozostałością głównie XVIII- i XX-wiecznych założeń, których powstanie oparto na istniejących miejscowych zadrzewieniach, kompleksach leśnych lub zespołach drzew. Na ogół reprezentują styl krajobrazowy, naturalistyczny, charakterystyczny i typowy dla tego okresu. Drzewostany parkowe to ostoja szlachetnych gatunków wiekowo starych drzew, których wymiary i kształtny pokrój w naturalnych siedliskach należą do rzadkości. To tym samym wielki bank genów, z których jeszcze ważniejszy stanowią gatunki obcego pochodzenia. Te, które przetrwały, są tym samym w doskonały sposób zaaklimatyzowane i stanowią najcenniejszy materiał odtwórczy danego gatunku czy odmiany. Na uwagę zasługują sadzone obce taksony: choina kanadyjska, daglezia zielona, sosna wejmutka i ostrokrzew kolczasty. W parkach dworskich i folwarcznych historia nieustannie odciska swoje piętno. Czas, a niestety często ręka ludzka niszczą bezpowrotnie fragmenty starodrzewia, zacierając układ alei i ścieżek, niszczą mury dworów i ogrodzeń. Godnym podkreślenia jest fakt odtworzenia dawnego układu parków w Rzeczycy Małej i Warblewie.

Bibliografia

- BAGMIHL J.F. 1843. *Pommersches Wappenbuch*, Stettin: Eigenthum des Herausgebers.
BIAŁECKI T. (red.) 2002. *Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945–1948*, Szczecin: Książnica Pomorska, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, AP w Szczecinie.

- DUNCKER A. 1857–1884. *Die Ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie nebst den Königlichen Familien-, Haus-, Fideicommiss- und schatull-Gütern in Naturgetreuen, Künstlerisch Ausgeführten, farbigen Darstellungen nebst begleitendem Text*, Berlin.
- GOHRBANDT E. 1938a. Siedlungsgeschichte bis zur Aufhebung der Erbuntertänigkeit, [w:] *Der Kreis Rummelsburg. Ein Heimatbuch*, Kreisausschuß (oprac.). Stettin: Verlag Leon Sauniers Buchhandlung, 213–231.
- GOHRBANDT E. 1938b. Ortsgeschichte, [w:] *Der Kreis Rummelsburg. Ein Heimatbuch*, Kreisausschuß (oprac.). Stettin: Verlag Leon Sauniers Buchhandlung, 113–203.
- KAEMMERER M. 1988. *Ortsnamenverzeichnis der Ortschaften jenseits von Oder und Neiße*, Leer: Verlag Gerhard Rautenberg.
- LATOWSKI K., ZIELIŃSKI J. 2001. Parki wiejskie – wybrane zagadnienia geobotaniczne i kulturowe, [w:] *Szata roślinna Wielkopolski i Pojezierza Południowopomorskiego*, M. Wojterska (red.). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Bogucki, 291–304.
- LETTOW H. VON 1882a. 2. *Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes von Lettow-Vorbeck. Genealogie*, Stolp: W. Delmanzo'schen Buchdruckerei [manuskrypt].
- LETTOW H. VON 1882b. 3. *Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes von Lettow-Vorbeck. Grundbesitz*, Lauenburg: H. Badengoth Buchdruckerei [manuskrypt].
- MARKOWSKI R., BULIŃSKI M. 2004. Ginące i zagrożone rośliny naczyniowe Pomorza Gdańskiego, *Acta Botanica Cassubica, Monographiae* 1: 1–75.
- MIREK Z., PIĘKOŚ-MIRKOWA H., ZAJĄC A., ZAJĄC M. 2002. Vascular Plants and Pteridophytes of Poland. A Checklist, *Biodiversity of Poland* 1: 9–442.
- MÜHLBACH D. 1938. Landwirtschaft, [w:] *Der Kreis Rummelsburg. Ein Heimatbuch*. Stettin: Verlag Leon Sauniers Buchhandlung, 271–283.
- NEUSCHÄFFER H. 1994. *Schlösser und Herrenhäuser in Hinterpommern*, Leer: Kommissionverlag Gerhard Rautenberg.
- OTT O. 1989. Gutzmin, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*. Bd. II, M. Vollack (red.). Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 922–926.
- SALOW N. 1989. Varbelow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*. Bd. II, M. Vollack (red.). Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1249–1251.
- SCHUDAK E. 1989. Sydow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*. Bd. II, M. Vollack (red.). Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1226–1236.
- SENETA W., DOLATOWSKI J. 2003. *Dendrologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SOBISZ Z., TRUCHAN M. 2005. *Zabytkowe parki podworskie Pomorza Środkowego*, Słupsk: Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku.
- SPÄTH L. VON (oprac.) 1930. *Späth-Buch. 1720–1930*, Berlin: Baumschulenweg.
- SZALEWSKA E., MACIEJEWSKA M., UCIECHOWSKI T., SZWENK E. 1975a. *Ewidencja parku w Warblewie, gmina Polanów*, Koszalin: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie [maszynopis].
- SZALEWSKA E., MACIEJEWSKA M., UCIECHOWSKI T., SZWENK E. 1975b. *Ewidencja parku w Żydowie, gmina Polanów*, Koszalin: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie [maszynopis].

- SZALEWSKA E., MACIEJEWSKA M., UCIECHOWSKI T., SZWENK E. 1975c. *Ewidencja parku w Chociminnie, gmina Polanów*, Koszalin: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie [maszynopis].
- SZLACHETKO D.L., SKAKUJ M. 1996. *Storczyki Polski*, Poznań: Sorus.
- VOLLACK M. 1989. Die Verwaltung des Kreises, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommerches Heimatbuch*. Bd. I.M. Vollack (red.). Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 238–245.
- VORBEK-LETTOW M. 1968. *Skarbnica pamięci różnych spraw domowych jako i potocznych przypomnienia godnych i potrzebnych opisanie zachowująca*, Wrocław: Ossolineum.
- WENDLANDT J., ANDRUSZKIEWICZ K., SZELĄGOWSKA T. 1992. *Województwo koszalińskie. Gmina Polanów*, [w:] *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Stan 1991 rok*, A. Michałowski, A. Sulimierska, J. Wendlandt, T. Zwiech, K. Kamińska (red.). Warszawa: Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, 130–131.
- WIERZCHOWIECKI W. 1979a. *Ewidencja parku w Rzeczycy Małej, gmina Polanów*, Koszalin: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie [maszynopis].
- WIERZCHOWIECKI W. 1979b. *Ewidencja parku w Rochowie, gmina Polanów*, Koszalin: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, Delegatura w Koszalinie [maszynopis].
- ŻAK G. 2000. *Renowacja parku pałacowego Gutzmin w miejscowości Chocimino, gm. Polanów*, Polanów: Urząd Gminy Polanów [maszynopis].
- ŻUKOWSKI W., JACKOWIAK B. 1995. Lista roślin naczyniowych ginących i zagrożonych na Pomorzu Zachodnim i w Wielkopolsce, [w:] *Ginące i zagrożone rośliny naczyniowe Pomorza Zachodniego i Wielkopolski*, W. Żukowski, B. Jackowiak (red.). Poznań: Bogucki. Wydawnictwo Naukowe, 9–96.

Schlossparkanlagen in der Gemeinde Polanów/Pollnow

Zusammenfassung

In den Jahren 2007–2009 wurden in der Gemeinde Polanów Untersuchungen von 6 Schlossparkanlagen durchgeführt, von denen 5 jetzt unter Denkmalschutz stehen: *Gutzmin*, *Rochow*, *Klein Reetz*, *Varbelow* und *Sydow*. Der Park in *Reetz* befindet sich auf der Liste des Konservators. In den Anlagen fanden wir zahlreiche wertvolle Arten, und Abarten von Bäumen und Sträuchern vor, auch gut erhaltene Alleen, Spaliere, Hecken und Baumgruppen. Einige erhielten den Status eines Naturdenkmals, wie z.B. Stieleichen in *Gutzmin* (*Quercus robur*, 625 cm und 510 cm Umfang), und in *Reetz* (590 und 560 cm Umfang). Im Sydower Park wächst ein Spitzahorn (*Acer platanoides*

540 cm), in *Rochow* eine Esche (*Fraxinus excelsior* 515 cm). Sehr beachtenswert ist eine Gruppe von 3 kleinblättrigen Linden (*Tilia cordata* 450, 445, 400 cm) in *Varbelow* und 2 gemeine Buchen (*Fagus sylvatica* 445, 440 cm) in *Gutzmin*. Sehr seltene Exemplare der Dendrologie, die in den Anlagen auftreten, sind: Kiefern (*Pinus mugo*) in *Klein Reetz* und (*Pinus strobus*), die kanadische Kiefer (*Tsuga canadensis*), die gemeine Eibe (*Taxus baccata*). Interessante Naturobjekte sind Alleen und Baumspaliere, die spezifische ökologische Gänge bilden. Eine der schönsten Alleen mit 363 Tannen (*Picea abies*) befindet sich in *Klein Reetz*. Die Reetzter Parkallee besteht aus 58 Hainbuchen (*Carpinus betulus*), das Hainbughenspalisf dagegen aus 104 Bäumen. Unter Naturschutz stehen: die Maiblume (*Convallaria majalis*), der duftende Waldmeister (*Galium odoratum*) und die in dieser Region seltene Gänseblume Guter Heinrich (*Chenopodium bonus-henricus*) in *Gutzmin*. Zu den ebenfalls geschützten Pflanzen gehören: der breitblättrige Sumpfwurz (*Epipactis helleborine*), der einfache Tüpfelfarn (*Polypodium vulgare*) in *Varbelow*. Die Schlossparkanlagen in der Gemeinde Polanów sind, trotz ihrer teilweisen Devastierung, sehr wertvolle Naturobjekte, die besondere Aufmerksamkeit verdienen.

TABLICA I



A. Chocimino, dwór. Fot. Z. Sobisz, 2009



B. Chocimino, cmentarz rodowy rodziny von der Osten-Fabeck.
Fot. Z. Sobisz, 2009

TABLICA II



A. Rochowo, pomnikowy jesion wyniosły o szkarpawej podstawie pnia.
Fot. Z. Sobisz, 2009



B. Płat tawliny jarzębolistnej w parku w Rochowie. Fot. Z. Sobisz, 2009

TABLICA III



A. Rochowo, stajnia z 1923 roku. Fot. Z. Sobisz, 2009



B. Rzczyca Mała, dwór. Fot. Z. Sobisz, 2009

TABLICA IV



A. Aleja świerkowa prowadząca do parku w Rzeczyce Małej. Fot. Z. Sobisz, 2009



B. Aleja grabowa w parku w Rzeczyce Wielkiej. Fot. Z. Sobisz, 2009

TABLICA V



A. Szpaler grabowy w parku w Rzeczczy Wielkiej. Fot. Z. Sobisz, 2009



B. Warblewo, dwór. Fot. Z. Sobisz, 2009

TABLICA VI



A. Czermień błotna w stawie parkowym w Warblewie. Fot. Z. Sobisz, 2009



B. Żydowo, dwór. Fot. Z. Sobisz, 2009